

HAL
open science

Al loened war an taolennou : un sell a gleiz.

Fañch Roudaut, Ronan Calvez

► **To cite this version:**

Fañch Roudaut, Ronan Calvez. Al loened war an taolennou : un sell a gleiz.. Kreiz 17 (Etudes sur la Bretagne et les Pays celtiques), 2003, 17, pp.129-143. hal-00441827

HAL Id: hal-00441827

<https://hal.univ-brest.fr/hal-00441827>

Submitted on 17 Dec 2009

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Fañch ROUDAUT ha Ronan CALVEZ

Al loened war an taolennoù : ur sell a gleiz

Etre al loen hag an den
N'eus kén med ar vadi'ien'.

E 1923, epad ur mission, e voe skoet Per-Jakez Helias en e spered a vugel gant an taolennoù diskouezet d'ar barresionis : «Ar penn ez eus warnañ beb seurt doare hervez dalh ar galon. War an daolenn genta, homañ a zo dalhet gand pavon an ourgouill, broh an hudurez (petra an hudurez, 'ta!), pemoh al lontregez, baot an diegi, tigr ar gounnar, naer-wiber ar warizi ha touseg ar pizoni, ar seiz loen endro d'eun diaoul askelleg, korneg, barveg, krabaneg, losteg»¹. Kozh eo an doare-se da lakaad, war an taolennoù, ur pec'hed hag ul loen keñver-ha-keñver : gant Tadoù an Ilis e oa bet digoret an erw-se. Padal, hervez Jean Delumeau, n'eo nemed abaoe ar XIV^{ved} kantved eo deut ar pleg-se da vezañ unan e talc'her mad dezañ, pa gomañsas an Ilis katolik da silañ da vad e spered an dud ez eo kablus mab-den².

Ma n'eus ket da vont kehid-se en amzer gozh ewid kavoud orin an taolennoù bet gwelet gant Helias, e ranker memestra stagañ ganti adaleg ar XVII^{ved} kantved. A-benn klask entent penaos eo bet liwet al loened war an taolennoù, pe ewid bezañ ressisoc'h, penaos ez eus bet tennet gounid anezo, e vo moien kemer harp war skeudennoù zo deuet

1. Per-Jakez HELIAS, *Marh al lorh. Eñvorennoù eur Bigouter*, Paris, Plon, 1986, p. 142.

2. Jean DELUMEAU, *Le péché et la peur. La culpabilisation en Occident XIIe-XVIIIe siècles*, Paris, Fayard, 1983, p. 167.

beteg ennomp, ar re savet etre ar XVII^{ved} hag an XX^{ved} kantved. Med, er memes amzer, p'emaomp ebarzh ur c'hollok brezhoneg, e vo kavet ebarzh ar pajennadoù da heul ur bern pennadoù tennet deus levrioù, ha dreist-oll deus dornskridoù o tennañ da displegadurioù an taolennoù. Amañ ez eus bet tennet gounid dreist-oll deus daou skrid. An hini kentañ zo un dornskrid roet d'ar CRBC³ newez so : 1783 eo an deiziad skrivet warnañ. Lakaet a gostez an titl, «Notes pour l'explication des tableaux des missions et retraites», ez eo bet skrivet an notennoù-se e brezhoneg penn-da-benn gant an aotrou Kerneau, person Plougonven, ar pezh na sinifi ket koulskoude e vefent bet savet gantañ. Ewid gwir, lakaet er-maes munudoù zo, ez eo heñvel ar skrid-mañ ouzh un dornskrid all, eus Bro-Dreger iwe, hini Yves Le Foll, person Botsorhel : 1808 eo an deiziad skrivet war hemañ⁴. Dre ma n'eo bet biskoazh embannet dornskrid François Kerneau⁵, ha dre ma'z eo koshoc'h eo hon eus tennet hor mad anezañ. An eil dornskrid⁶, miret gant obladed Pontmain, n'eus deiziad ebed warnañ, ha ne ouezer ket gant piw eo bet skrivet med, diwar ar skritur, e c'heller lavared eo bet savet en XX^{ved} kantved.

Tri gantved istor

N'eus ano ebed, na gant Kerneau, na gant Le Goff, eus orin an taolennoù, med ebarzh linenn gentañ dornskrid Pontmain ez eus kaos deus un «den zantel, eur zent euz ho bro, daoust a ne ket bet c'hoaz e relegou laket var an aoteriou, Mikael Noblez⁷», gwelet evel an taolenner

-
3. Ebarzh ur c'haier, 18x13 sm e vent, ez eus 93 pajenn oc'h ober an destenn he-unan (niverennet deus 1 r° da 47 r°). Degasset eo bet an dornskrid d'ar CRBC gant Fañch Morvannou en doa bet anezañ digant an abad Louis Jestin, rener ti Keraodren ewid ar veleien war o leve. Edo etoues paperioù an abad Joseph Créac'h, marwet e 2001.
 4. «Explication an Tolennou evit eur mission pe jubile pe retrait», Archivoù departamant an Ilh-ha-Gwilun, 2 J 502.
 5. Ganet e Lezardrew e 1743, beleget e 1767, e voe anvet da berson e Plougonven e 1780, ma varvas e 1818 : cf. Daniel BERNARD, «Le clergé séculier dans le Finistère en 1790», *Bulletin Diocésain d'Histoire et d'Archéologie*, Kemper, 1941, p. 94. Ebarzh archivoù departamant Penn-ar-Bed ez eus ur skrid all e brezhoneg savet gantañ e 1789, diwarbenn “ le pardon des injures ” (188 G 15).
 6. Gant obladed (Oblats de Marie Immaculée) Pontmain ema ar skrid, 71 pajenn oc'h ober anezañ, skrivet bihan hag awechoù diaes da lenn. Dindan an ano O.M.I. 3 ema an tammoù tennet anezañ, evel ebarzh levri Fañch ROUDAUT, Alain CROIX, Fañch BROUDIC, *Les chemins du Paradis / Taolennou ar Baradoz*, Douarnenes, Le Chasse-Marée, 1988.
 7. E 1701 e voe digoret ar prosses evid lakaad An Nobletz war renk an dud eürus. Chomet a-sav epad ar Revolussion, e voe komañset en-dro gant ar prosses e fin an

kentañ. Levrioù zo e lenner iwe enno ez eo bet savet an taolennoù kentañ gant an Nobletz⁸ peotramant gant sikour Maner⁹, pe c'hoazh gant Maner e-unan. Ewid gwir, eo kozh ar soñj-mañ. Evel-se, ebarzh un dornskrid galleg deus 1754, e lavar Guillaume Nicolas, person Landudeg, kement-mañ : « nous sommes redevables de ces images morales à Monsieur Le Nobletz »¹⁰. Daoust ma n'eo ket gwir e vefe Maner tad an taolennoù, e talc'h iwe Per-Jakez Helias da grediñ kement-se ebarzh *Marh al Lorh*, embannet e 1986. Pa laka ar gaos war mission 1923, e skriv : « A-dreuz ar chantele, staget ouz eur gordenn e-giz lienou reud ha lieslivet, e vrañskell goustad dirazom daouzeg taolenn an Tad Maner »¹¹.

Gouzoud a ouezer bremañ¹² n'eo ket Maner pe an Nobletz gwir tadoù an taolennoù, med ur jesuist ganet en Hennbont, Vincent Huby e ano. Hemañ dreist oll eo a lakeas sevel, e Gwened, an ti kentañ ewid ar retrejoù klos, un ti ma vo savet meur ha meur a hini heñvel outañ, e Breizh hag e lec'h all. Er penn kentañ, en doa Huby organiset pizh oll mareoù an dewezh : goude kreisteiz, en doa graet e soñj leuskeul un tamm amzer vak gant ar retretidi. Med dre m'en doa remerket ne oueze ket ur bern anezo penaos tremen o amzer en un doare kristen, e savas ur stumm newez a eksersissoù, diwar ar pezh zo gourc'hemennet gant an Ilis, da lavared eo displegadur an « tableaux énigmatiques ».

Ewid Huby e oa un doare da aweliñ penn an dud warlerc'h pred kreisteiz : seurt prezegennoù ne oa ket bet anezo en e raog. Ewid gwir, al lec'h ma vesent dibunet, da lavared eo ar sal ma trebe an dud enni, ha n'eo ket ar chapel, ne oa ket boas : dre ar choas da reiñ an taolennoù da weled en ul lec'h ha ne oa ket sakr, e c'helle ar prezegenner ober gant un ton trankilloc'h hag e vese laosket kabestr gant al liwer da sevel e daolennoù herwez e froudenn. Graet e vese ar prezegennoù diwar ur rummad daouzeg « skeudenn moral » : war beder anezo e vese diskouezet ar finvezioù diwezañ (maro ar pec'her, an ifern, maro ar c'hristen mad, ar barados) ; war an eizh skeudenn all, eizh kalon gant o eizh parabolenn.

XIX^{ved} kantved. E 1913 e voe embannet pegen kaer ha kaloneg e oa e vertusioù.

Soñjal a c'heller, martese awalc'h, n'eo ket bet savet dornskrid Pontmain araog n'en dije ar Pap embannet, e 1897, e oa An Nobletz din da vezañ enoret.

8. Ao. BALANANT, *Taolennou ar Mision*, Kemper, de Kerangal, 1899.

9. Cf. ar pezh a lenner e galleg dindan titl al levr *Daouzek taolenn ann Tad Maner*, embannet e Tours, e ti Cattier, e 1887 : *Tableaux symboliques composés pour les missions bretonnes par D. Michel Le Nobletz et le P. Maunoir*.

10. Dornskrid bet e Levraoueg Jesuisted Kemper, an « Exercices de la Mission » ez eus enno ur pennad hir (p. 125-371) diwarbenn an taolennoù. *Hic*, p. 126.

11. Per-Jakez HELIAS, *op. cit.*, p. 141.

12. Fañch ROUDAUT, Alain CROIX, Fañch BROUDIC, *op. cit.* ; Anne SAUVY, *Le miroir du cœur. Quatre siècles d'images savantes et populaires*, Paris, Le Cerf, 1989.

Daoust m'ò deus graet berzh an taolennoù beteg pell en diavaes deus Breizh, er vro-mañ eo koulskoude ez eo bet plijet bras ganto, hag epad pell, an dud fidel, ha dreist oll ar vrezhonegerien. Kement ha ken gwir eo m'ò deus missionerien an Tad Montfort, o chom e Gwipavas, goulennet digant Xavier de Langlais sevel pemp taolenn ewito e 1936 hag e 1945¹³ : kavet e vez enno ataw patrom skeudennoù Huby. E gwirionez, beteg kreis an XX^{ved} kantved, epad ar missionoù e Breizh, ez eus bet taolennerien o terc'hel da zisplegañ meur a rummad taolennoù.

Loened c'hoazh, en tu all da re an taolennoù

Deus Huby da Langleiz, e vez kavet tamm pe damm ar memes stumm da daolenniñ an anevaled, gant nebeud tre a zifer. Ar pezh a zo gwir ewid an taolennoù zo gwir iwe, moarvad, ewid an displegadurioù dre skrid a ya da heul : ewid reiñ da entent petra dalv al loened-se, e vez graet un implij deus pennadoù zo deus ar Bibl. Evel-se, war skrid Kerneau ez eus dija ano deus anevaled adaleg ar bajenn gentañ, ma vez displeget enni ar perag eus an taolennoù :

 An uzaçh da réprésantiñ tréo invisibl dré voyen certain imaçho zo meurbed ancien ha conform da volonté Doué [...]. Doué a ordrennas [...] da Voÿses en dezert ober eur serpent caër péhiniñ a renté ar yéchet d'arré vlessset gant ar serpentet, pa zellènt outañ. Ar yéchet péhiniñ a récévènt na deuhé quet, emez ar Spéret Santel, dious ar pés a vélènt, mais dious an hiniñ péhiniñ voa réprésantèt dré ar serpent. *Non per hoc quod videbat, sanabatur, sed per te omnium salvatorem* (Sap : 16). En aviel ézéo réprésantèt dindan form un oan carantéuz (Joan : 1), dindan form eur yâr hastet da dastum hé lapoucet (Math : 23)¹⁴.

Ebarzh an Aviel eo iwe e kaver un doare da ziskuliañ an den pizh a ra ur gwall implij eus e arc'hant : lakaet eo an den-se skoaz-ha-skoaz gant ar c'hañval. «Zé en déveus grèt d'hon Zalver lavaret penos vöa aizetoch da eur chameau trémen dré crouën an advé, evit n'en éo d'an den pinvidiq (mar éo staq hé calon ous hé vado) antren en enf (Matt : 19)» (Kerneau, f° 12 v° ha 13 r°). War ar bederved taolenn e teu war wel un aneval all, deus ar broioù pell eñv iwe, dindan baeroniezh ur sant ar wech-mañ : «na véler rout ebed dimeus an drouc spéret [...]. Heñvel éo ous ar crocodill, na attaq nemert arré açhap aroc dézañ, hac a pella dious

13. Embannet eo bet foto ar rummad kentañ war ul levrig-displegañ, *Mellezour an eneou*, Gwengamp, Moull. Arvor, 1936.

14. Kerneau, f° 1 r° ha v°.

arré péré a stourm outañ, a lavar Zt Ignaçe» (Kerneau, f° 27 v°).

Diwar ar Skritur Sakr adarre ez eus bet tennet skwerioù all eus Doue o kastiz dre loened, ha n'eo ket en dro-mañ e doare ur simbol. «Nabuchodonosor laquét da peuriñ séis bloa en toës an anévalet, [...] Hérodes Agripa dévoret gant ar preñvet zo punishmento terribl, exercet gant justic Doué voar an dud orgoüillus» (Kerneau, f° 11 v°). Hervez kredennoù ar bobl, ar preñved e vez krignet ganto eskern an dud varo; amañ ez int un doare da c'hourdrous ar selaouerien end-eeun : «Meur a voës ocheus tréménet, chui spécialamant tud yaöuanq, cals a amzer ho penta, ho lipat un tam crohen péhiniñ a golo ho bizaçh, ha péhiniñ na serviçho némert da vèzur ar prèvet hac an ampréfanet, pa sonçhet neubetà» (Kerneau, f° 11 r°).

Erewent ha diaoulou

Ur preñv eo adarre, hag unan euzhus hemañ, a spont ar pec'her war e dremenvar.

Assamblés gant an anquo hé vöël ho tostât dézañ ar preoñ eüzus a péhiniñ coms dimp an aviel, péhiniñ en crigno bemdez hac a bep momet, ha na varvo biquen. *Et vermis eorum non moritur* (Marc : 9). Ar preoñ-zé péhiniñ réprésant pöannio an iné, da lavaret éo, ar sonçh dimeus hé féchéjo, ar sonçh dimeus a vadélez hé zoué, ar qhueue da vézañ enem abuzet gant jöayo ha vanitéo ar bed, zo un ampréfan euzus meurbed (Kerneau, f° 44 v°).

Ur wech en em gavet ebarzh an ifern, ar paour kaezh daonet e vo c'hoazh ar preñved war e dro, didermen.

Considéret ama ar preoñ dimeus ar gonscians, heñvel ous un aspic furius, ho crignat gant ardeur bizaçh an den maleürus, péhiniñ en déveus caër essa divoall ous hé zent ampoizonet. Ar preoñ-zé a réprésant ar glahar péhiniñ laca er galon ar zonçh dimeus a vadélez hac a chraço Doué. *Vermis eorum non moritur et ignis non extinguitur* (Marc : 9). Ar chorf quercouls hac ar galon zo boed d'ar preoñ infernal (Kerneau, f° 47 r°).

Erewent all a weler war an diw daolenn-se. Gweled a ra ar pec'her war e dremenvar «an abymo éternel, a péré he sorti ar vilañ monstro, digor évit hé lonquañ» (Kerneau, f° 45 r°). An erewent e kresk an niver anezo war daolenn an ifern, m'emaint enni o charread, en o genoù, ar re daonet, araog o dislonkañ. Bez' ez eus warno tress erewent evel ar re all : diwaskell krogenneg (pe c'hoazh diwaskell amprevaned bras-meurbed

evel re un nadoz-aer – a raer anezi «mamm an diaoul» pe «dimesell an diaoul» e kornioù zo), treid skilfenneg, lost un naer. Bez' e c'hell an tress-se bezañ hini an diaoul iwe.

Hé quernio a réprézant hé ners ; hé lost, hé tromplerés hac hé finesséo. Hé zious asquel crohen, heñvel ous ré al logod niç péré na valéont némert en téfaligen, discoël hé agilité évit surpren an den [...]. Hé zaöulagad ardant, hac hé dent scrignet, a discoël hé valiç hac hé anrajamant. Bézañ en déveus griffo lem hac eüzus, péré réprézant an donder hac an danger dimeus ar goulio péré era d'an inéo. Lod dimeus hé corf zo goloët a crohen serpant, ha lod gant étof caër : portret naturel dimeus an adress gant péhiniñ hé trompl an den ho cuza outañ an difformité hac ar loussoni dimeus ar péchet (Kerneau, f° 7 r° ha v^o).

Bez' ez eo an diaoul depignet en XX^{ved} kantved tostoc'h c'hoazh deus an anevaled.

Mes petra e velom-me aman? O ma Doue, pebeuz tra divalo, pebeuz loan vil. Sellit mad outan ; eur pen en deuz hag a zo goest da spounna neuz fors piou. E c'hinou a zo ken frank hag ken du hag eur pot ouarn. Neo ket dent a zo e ginou eman, mes skilfou hir ha lemm evel re ho loan goez. Eun tam baro bennac en deuz ive, mes eun tam baro boc'h. E ziskouarn a zo keit ha discouarn eun azen, hag gouscoude nint ket diskoarn eun azen int, mes diskoarn eur bleiz, hag ouspen var e ben a [ur ger dilennabl] ezeuz kerniel enval euz re eun eugen. Euz e ziouskoez, ezeuz stag dioaskel, mes enval mad euz dioaskell eun askel croc'hen pe euz ho lapous noz benag. En e zouarn, ezeuz ho forc'h ouarn hir ha lem e beg, mes he zaouarn euz an doare ma zint, ne zint [?] ket braoch eguet a rest hag e vizou ha zo evel krabanou. Eun tam bragou braz a zo gantan ive, mes ne ouzon mad e ty pe seurt mac'hadour eo bet prenet an danvez. Lavaret e vez e zeo great gant croc'hen ho loan vil benag, gant croc'hen eur boch benag kassig [kassy?] sur. Oh ! e dreid a zo divaloc'h c'hoaz, ho a reman a zo sur avoualc'h treid patour eur sparfel (OMI 3, p. 20-21).

Al loened simbol

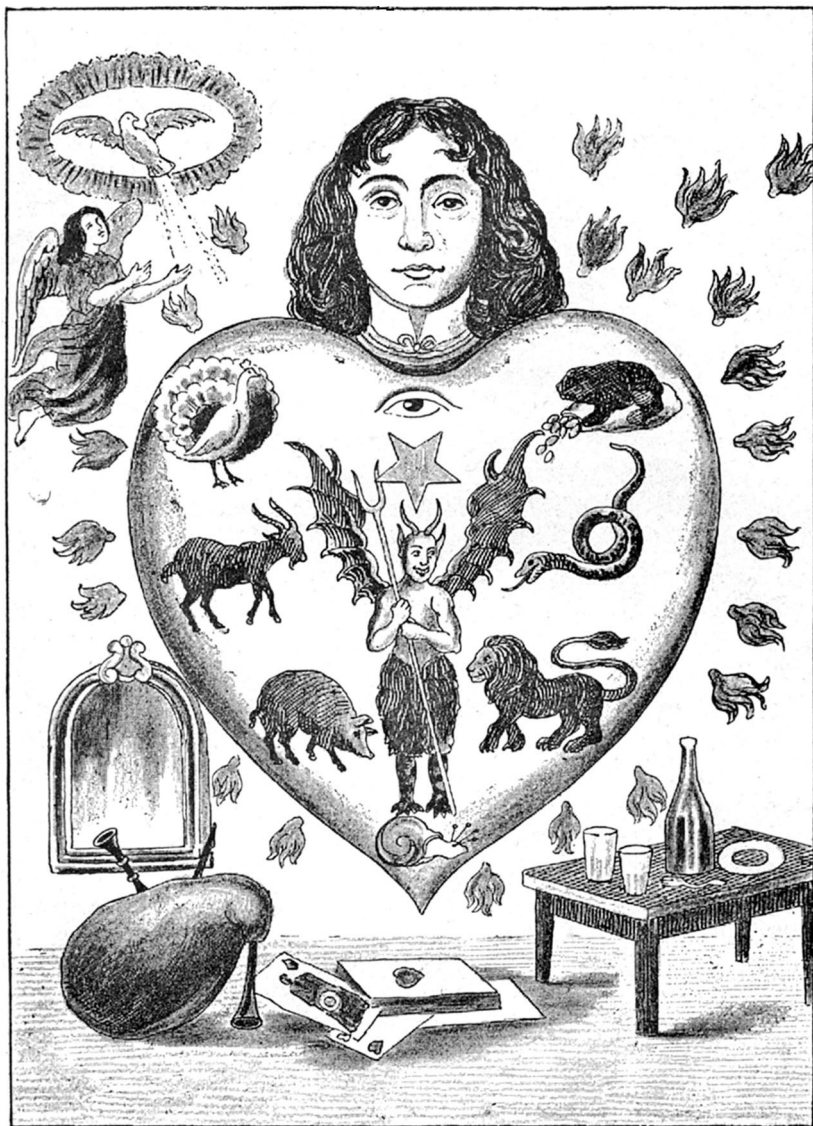
Koulskoude, muioc'h ewid ouzh an diaouloù hag an erewent, ez eo interessant teurel ewezh ouzh al loened ma vo graet amañ «realist» anezo. Deus tu ar Mad, ema koulm ar Spered Santel, a vez gwelet ebarzh c'hwec'h deus an eizh kalon beb a barabolenn warno : displeget eo diouzhtu he zalvoudegezh ebarzh penn-kentañ ar rummad. «Ar Spéret

Santel réprézetet dré eur goulm, nen déveus quet a corf évit béza guélet ; mais dindan ar form-zé hé apparissas en quichen rèvier Jourden goudé badéyant Jésus Christ (Math : 3) ; hac aboë en réprézetet dindan ar form euz ar goulm péhinin a voëlas zant Jan Badézour voar bord rèvier Jourden» (Kerneau, f° 2). Remerkomp e chom digor he diwaskell gant ar goulm ataw, ar pezh a c’heller entent gwelloc’h pa dosta ouzh kalon an den pe pa bella diouti, ewid pa chom da vad ebarzh kalon ar c’hristen mad. Diluziet eo ar gudenn-se ebarzh dornskrid Pontmain : «Aman e creiss ar galon e velan eur goulm dispak kaer e divoaskel ganti evel eur merk a levenez» (OMI 3, p. 41-42). En tu all d’al lapouss-se, un aneval all hepkén, sklaer eo, na vo ket selled a-gleiz outañ – med un aneval maro eo : ar pesk. «Ar pesq a réprézet an abstinans a quiq hac a guin, hac ar yun» (Kerneau, f° 37 v°). Er fin, m’ema ar c’hilhog ebarzh kalon an hini a ra pinijenn, e-kichen binwioù ar Bassion, ez eo ewid digass da soñj e voe Jesus dinac’het gant Per, un dra na c’heller ket selled outañ evel un dra vad.

Servijoud a ra an anevaled, pa vo lavared mad, da skeudenniñ nerzhioù an Droug, hag e penn-kentañ toud displegadur an taolennou, e tiskouez ar prezegenner ne zalc’h stad ebed anezo. «Ar séiz péchet capital zo réprézetet amâ dindan ar form a séiz anéval ; abalamour ma deu an den péhiniñ enem ro da unan bennac dimeus ar séiz péchet-sé, da disquén en renq an anévalet brutal-zé. Na crédet quet pénos hé antré ar sort loënet en calon an den pa enem abandon d’ar péchet marvel : ar péchet so un nétra péhiniñ nen déveus quet a corf ; mais dré ar péchet ero antré en hé iné da affectiono vil, haval ous ré an anévalet péré a vélet amâ réprézetet. *Homo cum in honore esset, non intellexit ; comparatus est jumentis insipientibus et similis factus est illis* (Psalm : 48)» (Kerneau, f° 2 v°). Lavaromp memestra ez eus ur c’hemm etre posioù ar prezegenner ha re ar Skritur Sakr, ma’z eus ano enni deus kasekenned hebkén. Forzh penaos, ne oa ket an darn vrassañ deus an dud fidel ewid entent ar posioù latin ; ouzhpenn-se, e vije bet gwelet fall disterraad talvoudegezh al loened-se ebarzh ur vro evel Breizh, ha dreist oll Breizh-Isel, ma vese savet kement a geseg enni.

A-hend-all, diwar an oll loened – niverus awalc’h – a zo bet choaset ewid liwañ ar seizh pec’hed, anvet kapital pe marvel kement-ha-kement, ar marc’h n’eo diskouezet war an taolennou nemed evel loen da gemer tud war e gein. Padal, founnus-awalc’h eo an implij a vez graet deus al loened. Evel-se, liwet eo bet an avaristed dindan stumm ur c’hoz, ur broc’h, ur gaouenn, ur marmous pe c’hoazh un toussog¹⁵. Hemañ dres an

15. Jean DELUMEAU, *Le péché et la peur...*, op. cit., p. 167.

«Eunn ene e stad a bec'hed marvel», Ao. Balanant, *Taolennou ar Mision*.

hini eo a zo bet choaset gant Huby. «Ar séiz anéval-zé a reprézant ar séiz péchet marvel. Ar paün a réprézant an orgouill, an tousec an avarisdet, ar boch al luxur, ar serpant an añvi, ar porhel ar gourmandis, al léon ar goler, ar velfen an diégui» (Kerneau, f° 9 r°). Kavoud a reer, ebarzh dornskrid Kerneau, munudoù all ouzhpenn diwarbenn an oll bec'hejoù hini hag hini.

«An tousec a réprézant an avariçius. Al loën vil-zé a véo bepret en douar ha gant douar; hac an den avaritius n'en déveus quen sonçh némert en tréo ar bed» (Kerneau, f° 12 r°). «Luxur [...] Ar péchet vil-zé zo réprézantet dré ar boch péhiniñ éo ar flerius-añ hac ar muañ paillard dimeus an anévalet» (Kerneau, f° 14 r°). «Añvi [...] Reprézantet éo dré ar serpant, abalamour ma deugas an drouc spéret dindan ar furm-zé da tentin Eva er Barados terrestr» (Kerneau, f° 15 v° ha 16 r°). «An den gourmand a comparager gant ar porhel, péhiniñ na clasq némert an occasion da gontantiñ hé gorf» (Kerneau, f° 16 r°). Tra ma n'eus netra diwarbenn melc'hwedenn an «diegui», er c'hontrol, ez eo broudet ar prezegenner ewid lakad ar gaos war loen ar goler. «An den colérus zo gant raizon comparaget gant al léon furius. *Noli esse in domo tuâ, sicut leo evertens domesticos tuos* (Eccli : 4) [...]. Un den coléret na anaö den; disquietent éo; heñvel éo ous ar serpant péhiniñ zo prest ordinal da flemma, hac ous al léon péhiniñ ne ra némert gortos bêan attaquet, évit cannañ. Cals a dud colérus zo ivé tranquil en apparans, mais ével ma offanser a nèzé, hé commansont arragiñ ével chass gonaret» (Kerneau, f° 17 r°).

Ar memes simboloù, war veteg tri, a gaver war gartenn Mikael an Nobletz, a vez graet hini «ar c'halonou» anezi – e ano gwir o vezañ «Exercice quotidien pour tout homme qui désire parvenir à la vie éternelle». Choaset en deus ar beleg ginidig deus Plougerne ar c'hi ewid an avi, ar bleiz ewid ar goler, hag ar vaot ewid an diegi. An daou loen kentañ n'int ket bet implijet gant Huby; er c'hontrol, e seblant ar vaot bezañ bet skeudenn an diegi ebarzh rummad kentañ an daouzeg skeudenn, araog ma vije lakaet en he flass ul loen en em gave an dud aliassoc'h gantañ, ar velc'hwedenn grogeneg. Forzh pesseurt aneval a vije bet staget ouzh ar pec'hed-se – mont a reont o daou war o fouesig – , ar simbol lakaet war wel en doare-se n'eo ket diaes da entent. Ar memes tra eo ewid ar paun, ar bouc'h pe ar porc'hell. Ewid an toussog eo bet displeget c'hoazh e oa stag ouzh an douar ha, dre se, ouzh madoù ar bed-mañ. Martese iwe e ranker ober meneg eus ar gredenn-bobl-mañ : ned aje ket an toussog da gousked araog bezañ bet lonket ur genaouad douar. Ewid echuiñ, stagañ al leon ouzh pec'hed ar goler zo un doare da zisterraad talvoudegezh al loen-se, peogwir ez eo simbol an Nerzh ebarzh spered an dud – ha dre-se, ez eo gwelet mad. Gwir eo, ebarzh ar strollad

engravet gant ar Parisian Pierre Gallays, e tenn an aneval d'ur gepard¹⁶, hag ouzhpenn-se, ebarzh displegadurioù Nicolas savet e 1754, loen gouez ar goler zo un «tygre qui est le plus cruel de tous les animaux¹⁷».

Reiñ a ra an hini m'eo bet savet gantañ dornskrid Pontmain, ebarzh an daolenn gentañ, displegadurioù founussoc'h ha buhezekoc'h o tennañ d'al loened. Goude bezañ bet diskrivet an diaoul, roet da lenn *supra*, e talc'h an taolenner gant an oll anevaled all. Berr eo e ijn ewid «ar boc'h», («Eman zo ho loan flerius, ho loan lubrik eb musul, ato prest da selaou, da euill an tech fall a mezuz» [OMI 3, p. 28]), al leon («cetu aman ho loan all hag a zo e ben soun gantan, ha tan en he zaoulagad, eman eo a leon e verk deomp er goler» [OMI 3, p. 33]) hag ar velc'hwedenn grogeneg («eun tamik loan all hag en deuz ear da veza didrouz aoualch. Ouman a zo eur felfeden, hag a verk deomp an diegi, a lezirigez» [OMI 3, p. 28]). Er c'hontrol, teodet-kaer eo ar prezegenner pa gomz eus simbol ar pevar pec'hed all.

Ar paon a zo ho labous orgouilluz meurbet, disprijout a ra an oll labousset all. Bale a ra gant kalz a vanité, zavet huel e benn gantan. Fier braz eo surtout gant e lost var tigare ma zeo caer ha lugernus. E vrassa plijadur, e vrassa sourci, kement a oar ober en eur gear, eo e zispaka e rond, he troi hag e zistroi, a neuze mont a dont gant kalz a c'hloar hag a bomp, evit nem ziskoell dan oll, ha lakat an oll da zellet outan. E dreid a vad a zo vil, vil evel ar seiz pec'het kapital, mes ive ne zell outo nemet an neubeuta ma hell, a conta a rer zoken penaos bep taol ma vel e dreid a veler ive ractal e lost ho cueza. [...] Lavaret e rer euz ar paon man eo ar sota euz an oll labousset, hag abalamour da ze a dra sur eo bet kemeret evit merka an orgouill (OMI 3, p. 23-24).

Cetu aman ho loan vil c'hoaz, eman a zo eun toussek, hag a verk deomp an avarised [*sic*]. Evelse eo merket aman gant eur vours leun a aour, hag e ma ramplet varni gant aon e iaffe eur pez benag gant ha lear. An toussek evel e ouzoch a zo ho loan vil ha dinjerus; ha pa gavit unan benag var ho hent, ma ne deus ket eur penn baz en ho torn, ma ne gavit eur mean benag evit en laza, ne gredfec h ket zoken lakad ho potez varnezan evit he flastra, rag donjer ho peuffe ountan. Ato ema en em ruill var an douar, rampla ra var an douar ha var e gof, evel stag eo euz an douar, ne zonj nemet en douar, ha lavaret e rer ne ia morse da gousket, nemet goude beza kemeret leun e c'hinou a zouar, kement a aon en deuz e teuffe an douar da vankout dezan (OMI 3, p. 26).

16. Cf. Anne SAUVY, *op. cit.*, p. 18.

17. *Ibid.*, p. 142.

Cetu aman euz ho c’hostez all unan hag en deuz an ear da veza eun tamik braoc’h. Eman azo eun ear pe ma peuz c’hoant eur ser pant. Dre avi euz oun tad hag hor vam guenta Eva er jardin kaër e pehini e voant laket gant Doue, eo e teuaz guechall ar ser pant da tenti anezo, da drompla anezo, do alia da zizenti euz Doue, da lakat en dinger [?] da goll ho eurusdet dre ar pec’het ha gouzout mad erit, pell a zo en deuz oun kollet assamez ganto. [...] C’houi oll, va breudeur, [...] e oar e vez kevet an aered viber e kreiss an aon, en enchou moan, en enchou kreuz, e leach ma vez eun tam dizeol, e kichen ho c’hleun koz benag hag avechou e vez zoken e kreiss ar parkeier, e kreiss an enchou bras. Lavaret e rer zoken penaos are e vez flemmet ganto der mare man e pehini en deuz kement a vinin, e teu en eun taol da goenvi, da veza du evel mantel ar chiminal, hag avechou da vervel kassig [?] dioctu (OMI 3, p. 29-30).

Cetu aman all [*sic*] a neo ket brao ive ar pen moc’h respect deoch. Eman eo a verk deom ar gourmandiz. Be ezeo evel ma ouzoc’h eur [?] lonker braz, eun anneval louz, atao prest da zibri ha da lonka atao ho sonjal en he goff. Kousket pe gourvezet, hag atao er plac loussa, cetu aze e vuez.

Ebarzh ur frapad-prezeg hir diwarbenn mezventi e genvrois¹⁸, e laka an taolenn ar gaos, ar wech-mañ e galleg, war al loen a zo simbol pec’hed al lontegezh. «Ma zeuz, hag a zo a dra zur unan benag en ho touez hag en deuz ranket kuitad e vro ha mont en eun tu benag da veacha, nen dislavaro ket, beguen fur benag e helfe beza, ha pa ne effe morse nemet dour, en deuz klevet meurt a veach lavaret dezan e unan pe da re all “Allons, cochon de Breton”.» (OMI 3, p. 31).

Loened lakaet buhez enno

Al loened n’int ket simboloù stabil eus ar pec’hejoù. Ewid gwir, Huby en deus savet e rummad skeudennoù evel un hent da vont gantañ pe, ewid bezañ ressissoc’h, tri hent an eil war lerc’h egile (deus stad ar pec’hed war zu ar binijenn, deus an distro d’an droug war zu an ifern, deus stad an ene o kenderc’hel war an hent mad war zu ar barados). Stummoù al loened, ha dreist-oll ar pezh a reont, o deus o lod ebarzh stadoù disheñvel an den displeget war an taolennoù, hag an taolenn er chom ket heb displegañ anezo. Ebarzh an daolenn gentañ, hini an ene

18. Ema ar pennad kasimant en e bezh ebarzh levri Fañch ROUDAUT, Alain CROIX, Fañch BROUDIC, *op. cit.*, p. 141-142.

e stad a bec'hed, en em gav al loened tro-dro d'an «drouc spéret [...]. Émèdi amâ ével en hé tra. Compagnonez vras ezo gant-añ. Guélet éret amân séiz loën péré zo attantif ho zellet ous ho mæstr hac ho chabiten. Oll ézint troët d'hen cât [?], prést da accomplissañ hé urzo, ha da rentañ dézañ an hénor hac ar glöar dléet d'hé vajesté» (Kerneau, f° 9 r°). War ar skeudenn da heul, pa gomañs an ene da gaoud keuz – an atrission, pe c'hoazh ar goñtrission n'eo ket peurechu eo –, e komañs an diaoul hag e gamaraded anevaled da vont e-maes ar galon. «Commancet éo da cazout hé göall accustumanço, da rénons dar göall pançhant ha da condui eur vuhé nèvez. Zé ra dan drouc spéret ha dé gompagnonés commans sortial dimeus ar galon-zé. [...] Ar serpent pehiniñ zo çhomet azé vöar lèrch ar ré all, réprésant ar péchet mignon, idol ar galon, péhiniñ antré ar qhuenta, hac a zorti an divéza. Attaquet éo, tourmantet éo, mais choas hé chom en possession. Coulsroudé ma na sorti hennés, vézo inutil an oll effort-jo : rac hennés a dalcho an or digor d'ar ré all da réturn» (Kerneau, f° 20 v°). «Ar compagnonez-zé na zorti quet oll dré ar mémés ent : an orgouill, an diéguy hac an impureté a dalch mad d'ho chabiten, hac ên enem serviço adaré dimeus a nézé, évit essa réturn da çhom dan ty a péhiniñ hé renq dilogeañ hirie» (Kerneau, f° 22 r°). Ebarzh an deirved taolenn, hini ar goñtrission, «chasséet éo Lucifer hac hé gompagnonés dimeus ar galon-zé ha chui en guél amañ disgaret d'an douar, ha bepret ar velven hac ar bouch tost dézañ? Arré zé éo hé vrassañ mignonet, abalamour ma hen zervijont guell hac alies-och évit arré-all. En tu déo hé vélet ar porhel, portret ar gourmandis, hac en tu cleï ar zerpant péhiniñ zoportret an añvi, hac a zo tost d'an æl. Arré-zé a réprésant ar pançhant naturel, péhiniñ na ell na pinigen na zacramant da çhanç» (Kerneau, f° 23 v°). Ebarzh ar c'hwec'hved taolenn, eo sachet an den adarre gant an temptassionou. «An tentationo a réprésant an anévalet péré vélet en dro d'ar galon-zé ho clasq dré bep tu antren en hi» (Kerneau, f° 36 v°).

Ma talc'h an den-se penn d'an diaoul, n'eo ket heñvel ewid an hini a zo war an naved taolenn. Deuet eo an anevaled en-dro, beb a ziaoul d'o heul. «En tu all hé vélet ar Paün hac un diaöul zoner gant-añ vöar hé çhouq. Émèdi ho guervel hé oll compagnonez évit monet oll assamblés ével un armé da attackiñ an iné laçh-zé a bep tû. Enpad an amzer ma edi ho sonçhal ous piou zenti, en pés tu trañ (aön hé déveus rac ar chrismo bras) émañ an oll péchejo ho prépariñ antren en hé chalon. Vanitéo ar bed, ar choant da vélet ha da vézañ estimet, hac ar velven péhiniñ réprésant an diéguy, a ataq da quenta. Goudé hé deu an avarisdet, an añvi, en eur guir, en em intent a réont oll évit donet assamblés da attackiñ, da pédiñ, da zollicita ar permission da antren er galon. Amañ hé vélet un diaöul ho difuniñ ar porhel, évit monet gant-añ da zicour hé

cammarado da tréhiñ» (Kerneau, f° 41 v°). P'en deus an den adfeilhet er pec'hed (degved taolenn), e teu un dra da vezañ anad : «An tentationo goudé an adfeill vézo violantoch, ha difficiloch da tréchiñ. Zé a réprésant an nombr bras, hac an air furius péhiniñ a douq an anévalet-zé». (Kerneau, f° 42 v°).

Hirroc'h en e zivisoù eo prezegenner an XX^{ved} kantved. Setu amañ petra lavar ewid an deirved taolenn ; goude bezañ bet graet goap ouzh an diaoul, e laka ar gaos war e gamaraded :

E compagnunez evit doare ne deuz ket an ear da veza fieroch evitan. Sellit, cetu aman diaoul an orgouill, er penn [?] digor e veg gantan, coezet e lost evel pa ve bet eur geguinourez benag ho planta dezan eur gontel en e veg evit en divoada. [...] Cetu aman an avaristed, an touzek euzuz koezet aman var e gof gant eur ialch leun a aour, ho rampa varnezi, evel pa en deuffe aon ne zeuffe unan benag da glask en laerez. [...] Sellit aman ar serpent, an aer viber, diaoul an avi, savet e ben en ear, evel pa en deuffe bet eun taol baz benag. Ha sur ma hell eman ruzal e hell mont e leach all. [...] Cetu aman ho loan all hag a so prez varnan ho fonn kuit, eman zoken marteze en deuz en hent irroch da ober, an ear en deuz da veza koed var e zaolin kement a hast en doë da dec'het. Sonj a zo deut dezan marteze e veze lezet guechall ar chass da vont var e leach, abalamour da ze eo en deuz kement a aon ; eman eo ar boc'h flerius. [...] Cetu ama, eun all c'hoaz, ho vont ive, daoust ha ne helfe ket mont re vuhan ar pen moc'h Doue ar gourmandis. Kuezet eo e ziskouarn digor braz e c'hinou, rag ne zeo ket ive mar kirit [?] euz a loaned kalonek. Neo ket fier tam ebet, mes mont e ra kuit euz oll nerz e zivesker, rag eman a gar ar goelien, a neubeut aoualch an dour scleer. [...] Aman e zeuz eun all hag en deuz tec'het pellic ive, ha gouscoude eman ne zeo ket aonik, a leon, roue a loaned dre e nerz dre e goler dispar. Mad, er momant man, he deuz ket an ear da veza kourajussoc'h eguet a re all, ha credi e reon ezeuz peget eun tam mad a aon enan. Tis a zo varnezan ha galoupad a ra, eman a dra sur e erruo en tu benag a barz neubeut aman. [...] Erfin aman e ma ar paourkez melfeden, atao e ty var e c'hein ganti, da c'houzout eo droug speret an dieghi. Ouman a dra zur evit beza eat dija ken pell, en deuz ranket ruill a diruill meur a veach rag peurlieusa ne ia ket ken buan, mes eun tamik aon e gredan e zo savet ganti ive, hag en despét de faineantiz, en deuz c'hoant homan da chench parrez (OMI 3, p. 42-44).

Newezentiou an XX^{ved} kantved

Displegadur rummad an daouzeg skeudenn a-viskoazh eo hini Pontmain, modernisaet un tamm, gwir eo, med n'eus loen all ebed ouzhpenn o tont war wel. En tu all, e saver rummajoù all a daolennoù, hag a ya dre vras gant an erw boulc'het gant Huby, gant nebeutoc'h a strew koulskoude. Gant Jesuisted Kemper eo int bet graet, e penn kentañ an XX^{ved} kantved moarvad. E 1909 eo e oa bet embannet ewid ar wech kentañ ul levrig ma tispleger ennañ seizh taolenn ur rummad newez¹⁹. Tressadenn ar galon, warni penn un den, na gaver nemed ebarzh «ar pec'hejou kapital» hag «ar vertuziou kristen». Pep pec'hed ha pep vertuz zo diskouezet gant ur skeudenn pe ziw e diavaes ar galon. Ewid al luksur, e tigass liwadenn ar mab prodig aet da baotr-moc'h ur skwerenn ouzhpenn deus gouenn ar moc'h. Diskouezet eo pec'hed al lontegezh, e simbol o vezañ ur pemoc'h, dre un abadenn vezwenti : daou Vreton penn-kil-ha-troad a weler oc'h en em vezwiñ ebarzh un davarn hag e toull an nor ez eus ur marc'h o c'hortos anezo. Aes eo gweled, dre ar spered, an taolennet o tiskouez deomp, en dro-mañ, ez eo trec'h al loen war an den. Kavoud a reer ar marc'h adarre ebarzh skeudenn an avi. Bez' ez eus ur paour-kaezh, treud, pladorennet dirag e di-soul, o selled ouzh ar vro tro-dro dezañ : gweled a ra ur c'hastell, ar mestr war varc'h e-kichen, hag atant ar maner, gant keseg ha saout o peuriñ. Un aneval all a deu war wel gant ar pevare pec'hed : ur c'hazh, savet war an daol, o lipad al laezh n'he deus ket bet mestres an ti, ur bladoren anezi, ar galon da bellaad pell dioutañ. Ebarzh taolenn ar vertuzioù avad ez eo bihan plass al loened. Ewid gwir, unan hepkén deus an naw vertuz eo un aneval he simbol, an oan – o lavared eo red plegañ d'e blanedenn? –, a weler en e gichen abadenn skourjezañ ar C'hrist. Ewid ar pezh a sell ouzh karantez ewid an nessañ, e teu d'he skeudenniñ parabolenn ar Samaritan mad, ma'z eus enni daou varc'h war un hent.

Da heul ar rummad kentañ-se savet gant ar Jesuisted, e vo taolennoù all savet ewito iwe, lod anezo war-dro ar bloawezh 1930. Ma n'eus ket kalz a loened war daolenn ar pec'hejoù, e kaver avad ebarzh kalon ar gristenes vad tri loen taol-ha-taol : ouzhpenn an oan ez eus ur yar, he foñsined war he zro, ha gwenan o nijal tro-dro d'ur ruskenn. Niverussoc'h c'hoazh eo al loened war un daolenn all deus ar rummad-se, ma weler enni, war liveoù disheñvel, ar barados, an dentassion (da lavared eo : ar bed), an ifern. N'eus loen ebed war al live etre, hag a zo ur gêr. Er c'hontrol, en ifern ez eus ur sourd o pourmen ha priñs an deñvalijenn ez

19. *Taolennou ar Mission renket a nevez gant eur missioner breizad, op. cit.*

eus daou sourd iwe war e zilhad. A-hend-all, evel ma vije ur c’hi anezañ, ez eus e-kichen an diaoul ul labouss-nos hag, ebarzh e rouantelezh, logod dall forzh pegement. Kalz loened ha ne oant ket bet gwelet araog zo iwe ebarzh an Neñv : ar re a ya, hervez ar c’his, da heul ar sant-mañ-sant – ur bleiz, ur c’hillhog, un nebeud anevaled-pluñv all –, med dreist oll tri marc’h, an hini ema Janed d’Ark war e gein hag an daou o kass ar c’harr m’ema Elias o vont d’ar barados ennañ.

Ne gaver loen all ebed ebarzh rummajoù taolennou all an XX^{ved} kantved, re ar chaloni Grall, pe re O.M.I. Sant-Brieg²⁰, pe c’hoazh ar re liwet gant Langleiz ewid missionerien an Tad Montfort. Red eo notenniñ pegen sirius e oa an arzour a skrive en e levr personnel, d’ar 14 a vis gwengolo 1935 : «Quelques croquis d’après nature me seront indispensables surtout pour les animaux symboliques. Il en est certains tels que le lion, que l’on n’a pas toujours sous la main... J’ai heureusement quelques études rapides faites l’hiver dernier à Paris».

*

Langleiz end-eeun eo an hini ma vo savet gantañ, ewid ar gabussined, ha dreist oll ewid an tad Medar, peder daolenn disheñvel-krenn diouzh re Huby. Penn ebed war neb kalon, diaoul ebed, simbol-pec’hed ebed. Er c’hontrol, war daolenn ar sakramañchoù²¹, ez eus daou varc’h o kass an alar ebarzh ar park a ziwano ennañ an ed hag a vo danvez ostioù sakramant an aoter. Evel-se, ebarzh an taolennou diwezañ toud, e cheñch ar sell a-dreus a vese graet war loened an taolennou : dalc’homp soñj koulskoude n’eus nemed taolennou an tad Medar a zo bet evel-se hag, ouzhpenn-se, n’int ket bet displeget epad pell amzer. A-hend-all, e-kehid ma oa an tad Medar o tiplegañ anezo er missionou diwezañ, e oa taolennerien all oc’h ober gant skeudennoù gis Huby, ar pezh a oa un doare d’ober an hu c’hoazh war al loened ha, dre-se, mont gant un hent boulc’het ouzhpenn pemp kantved kentoc’h.

Fañch ROUDAUT ha Ronan CALVEZ
UBO, CRBC

20. A-drugarez da fotoioù gwenn ha du e ouezer penaos edo peder daolenn Grall (*Taolennou ar Mision*, Montroules, A. Lajat, imprimatur bet e 1923) ha pemp taolenn an O.M.I. (*Mellezour an eneoù. Taolennou ar Mision*, Gwengamp, Moull. Arvor, imprimatur bet e 1934). Diwarbenn Grall, cf. Fañch ROUDAUT, «Jean-François Grall, curé de Crozon, tableauteur», *Avel Gornog*, Kraon, n° 10, gouere 2002, p. 27-32.

21. Ema an daolenn e mirdi Bro Leon Lesneven : ur skeudenn anezi zo war al levr renet gant Denise DELOUCHE, *Xavier de Langlais et la Bretagne*, Spezed, Coop Breizh, p. 90.

